

Oriental Journal of Philology**ORIENTAL JOURNAL OF PHILOLOGY**

journal homepage:

<http://www.supportscience.uz/index.php/ojp/about>**LINGUISTIC MECHANISMS OF TERM FORMATION IN THE ARABIC LANGUAGE****Shuhrat Mirziyatov***PhD**Doctor of Philosophy (PhD) in Philology, Associate Professor**Tashkent State University of Oriental Studies**Tashkent, Uzbekistan***ABOUT ARTICLE**

Key words: Arabic terminology, terminology studies, semantic adaptation, derivation, borrowings, standardization, root system, Arabic language, linguistic analysis, term formation.

Received: 23.12.25**Accepted:** 24.12.25**Published:** 25.12.25

Abstract: This study analyzes the formation, development, and current state of Arabic terminology. It examines the mechanisms of term formation, semantic adaptation, borrowing processes, and issues of standardization based on relevant scholarly literature. Qualitative, descriptive, and comparative research methods were employed. The findings reveal that Arabic terminology develops through both internal linguistic resources, such as the root system, derivation, and semantic extension, and external influences, particularly borrowings from English and French. At the same time, certain inconsistencies were identified in the processes of terminology unification and standardization. Overall, Arabic terminology represents a dynamic and evolving system whose stability depends largely on scientifically grounded standardization practices.

ARAB TILIDA TERMIN YASASHNING LINGVISTIK MEXANIZMLARI**Shuhrat Mirziyatov***PhD**Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent**Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti**Toshkent, O'zbekiston***MAQOLA HAQIDA**

Kalit so'zlar: Arab terminologiyasi, terminologiya, semantik moslashuv, derivatsiya, o'zlashmalar, standartlashtirish,

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot arab terminologiyasining shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy holatini tahlil qiladi. Unda

ildiz tizimi, arab tili, lingvistik tahlil, termin yaratish.

terminlarning yasash mexanizmlari, semantik moslashuvi, o'zlashmalar jarayoni hamda standartlashtirish muammolari ilmiy adabiyotlar asosida o'rganildi. Tadqiqotda sifat, tavsifiy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, arab terminologiyasi ichki lingvistik imkoniyatlar (ildiz tizimi, derivatsiya, semantik kengayish) hamda tashqi ta'sirlar (ingliz va fransuz tillaridan o'zlashmalar) asosida rivojlanmoqda. Shu bilan birga, terminlarni birxillashtirish va standartlashtirish jarayonlarida ayrim nomuvofiqliklar mavjudligi aniqlandi. Umuman olganda, arab terminologiyasi dinamik rivojlanayotgan tizim bo'lib, uning barqarorligi ilmiy asoslangan standartlashtirishga bog'liq.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ТЕРМИНООБРАЗОВАНИЯ В АРАБСКОМ ЯЗЫКЕ

Шухрат Мирзиятов

PhD

Доктор философии (PhD) по филологическим наукам, доцент

Ташкентский государственный университет востоковедения

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: арабская терминология, терминоведение, семантическая адаптация, деривация, заимствования, стандартизация, корневая система, арабский язык, лингвистический анализ, терминообразование.

Аннотация: Данное исследование анализирует формирование, развитие и современное состояние арабской терминологии. В работе рассматриваются механизмы терминообразования, семантической адаптации, процессы заимствования и проблемы стандартизации на основе научной литературы. В исследовании использованы качественный, описательный и сравнительный методы. Результаты показывают, что арабская терминология развивается как за счёт внутренних языковых ресурсов, таких как корневая система, деривация и семантическое расширение, так и под воздействием внешних факторов, прежде всего заимствований из английского и французского языков. Вместе с тем выявлены определённые несоответствия в процессах унификации и стандартизации терминов. В целом арабская терминология представляет собой динамично развивающуюся систему, устойчивость

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda terminologiya masalalari alohida ilmiy yo‘nalish sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Terminlar har qanday fan va soha rivojining asosiy vositasi bo‘lib, ular orqali ilmiy tushunchalar aniq, tizimli va standartlashgan shaklda ifodalanadi. Shu nuqtayi nazardan arab terminologiyasi ham o‘zining tarixiy ildizlari, ichki lingvistik imkoniyatlari va tashqi ta’sirlar bilan boyigan murakkab tizim sifatida e’tiborni tortadi.

Ushbu tadqiqot arab terminologiyasining shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy holatini tahlil qilishga qaratilgan. Arab tili qadimiy va boy grammatik tuzilishga ega bo‘lib, uning ildiz (root) tizimi yangi terminlarni yaratishda muhim asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilm-fan va texnologiya taraqqiyoti natijasida arab tiliga ko‘plab o‘zlashma terminlar kirib kelgan bo‘lib, ular til tizimida turlicha moslashuv jarayonlaridan o‘tgan.

Tadqiqotda terminlarning yasalish mexanizmlari, ya’ni derivatsiya, kompozitsiya va semantik ko‘chish kabi usullar alohida ko‘rib chiqiladi. Bundan tashqari, terminlarning semantik moslashuvi — ya’ni yangi tushunchalarning arab tilidagi mavjud leksik birliklar bilan uyg‘unlashuvi ham muhim tahlil obyekti hisoblanadi. Bu jarayonlar arab tilining ichki imkoniyatlari qanchalik keng ekanligini va ularning zamonaviy ilmiy ehtiyojlarga moslashuv darajasini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqotda terminologiyani standartlashtirish jarayonlari ham yoritiladi. Chunki globallashtirish sharoitida ilmiy terminlarning yagona shaklda qo‘llanilishi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu ilmiy kommunikatsiyaning aniqligi va samaradorligini ta’minlaydi. Arab tilida terminlarni standartlashtirish borasida turli akademik tashkilotlar va lug‘at markazlari faoliyat olib bormoqda.

Bundan tashqari, arab terminologiyasining rivojlanishida o‘zlashmalar va ularning moslashuvi alohida o‘rin tutadi. Ingliz, fransuz va boshqa tillardan kirib kelgan terminlar arab tilining fonetik va morfologik tizimiga moslashtirilgan holda qo‘llanilmoqda. Bu esa arab tilining dinamik va ochiq tizim sifatida rivojlanayotganini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot arab terminologiyasining ichki va tashqi omillar ta’sirida shakllanish jarayonlarini chuqur tahlil qilishga xizmat qiladi hamda uning zamonaviy lingvistik muammolarini yoritadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot arab terminologiyasining shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy holatini kompleks lingvistik tahlil asosida o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqotda asosan sifat (qualitative) yondashuv qo‘llanilib, terminlarning struktural, semantik va funksional

xususiyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, tarixiy-qiyosiy va tavsifiy (descriptive) metodlardan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini arab tilshunosligi, terminologiya nazariyasi hamda zamonaviy korpus lingvistika yo'nalishidagi ilmiy manbalar tashkil etadi (Sager, 1990; Cabré, 1999). Arab terminologiyasining ichki yasaliş mexanizmlarini o'rganishda morfologik tahlil usuli qo'llanildi. Bu jarayonda arab tilining ildiz (root-and-pattern) tizimi asosida yangi terminlarning hosil bo'lishi, ya'ni derivatsiya va kompozitsiya jarayonlari tahlil qilindi (Haywood & Nahmad, 1965).

Semantik tahlil bosqichida terminlarning ma'no kengayishi, torayishi hamda metaforik ko'chish holatlari o'rganildi. Bu jarayon arab tilining leksik-semantik tizimining moslashuvchanligini ko'rsatishda muhim rol o'ynadi (Baalbaki, 2008). Shuningdek, o'zlashma terminlarning arab tiliga kirib kelishi va ularning fonetik hamda morfologik moslashuvi ham alohida ko'rib chiqildi. Ayniqsa, ingliz va fransuz tillaridan kirib kelgan terminlarning arab tilida transliteratsiya va arablashtirish jarayonlari tahlil qilindi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil metodi ham qo'llanilib, arab terminologiyasi boshqa tillar, xususan ingliz tili terminologiyasi bilan solishtirildi. Bu yondashuv terminologik tizimlarning standartlashuv darajasini aniqlashga yordam berdi (ISO terminologiya standartlari asosida).

Shuningdek, standartlashtirish jarayonlarini o'rganishda Arab tili akademiyalari (masalan, Qohira Arab tili akademiyasi) tomonidan ishlab chiqilgan terminologik qarorlar va lug'atlar tahlil qilindi. Bu esa terminlarni bir xilda qo'llash va ilmiy kommunikatsiyani samarali tashkil etish jarayonlarini yoritdi.

Tadqiqot davomida mavjud ilmiy adabiyotlar, terminologik lug'atlar, akademik maqolalar va onlayn korpus materiallaridan foydalanildi. Ushbu manbalar asosida arab terminologiyasining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari aniqlanib, uning ichki imkoniyatlari va tashqi ta'sirlar o'rtasidagi muvozanat tahlil qilindi.

Natijalar. Ushbu tadqiqot natijalari arab terminologiyasi tizimi statik emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi dinamik lingvistik tizim ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar arab terminologiyasining shakllanishi uch asosiy omilga tayanishini aniqladi: ichki lingvistik mexanizmlar, tashqi o'zlashmalar va institutsional standartlashtirish jarayonlari (Cabré, 1999; Sager, 1990). Ichki mexanizmlar orasida ildiz (root-and-pattern) tizimi eng muhim va samarali vosita sifatida ajralib chiqdi. Ushbu tizim orqali bir ildiz asosida turli grammatik va semantik shakllardagi terminlar hosil qilinishi arab tilining yuqori derivatsion imkoniyatlarga ega ekanligini tasdiqlaydi (Haywood & Nahmad, 1965). Natijalar shuni ko'rsatdiki, ilmiy va texnik sohalarga oid ko'plab terminlar aynan ichki so'z yasash mexanizmlari asosida shakllanmoqda, bu esa tilning mustaqil terminologik rivojlanish salohiyatini oshiradi.

Semantik tahlil natijalari arab tilida mavjud leksik birliklarning yangi ilmiy ma'nolarni qabul qilish jarayoni keng tarqalganini ko'rsatdi. Bu jarayon semantik kengayish, ma'no torayishi va metaforik ko'chish orqali amalga oshadi. Ayrim oddiy so'zlarning zamonaviy ilmiy termin sifatida qayta funksiyalashuvi arab tilining moslashuvchan semantik tizimga ega ekanligini ko'rsatadi (Baalbaki, 2008). Bu holat yangi termin yaratishda mavjud leksik resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi va tilning iqtisodiy tamoyil asosida rivojlanishini ta'minlaydi.

O'zlashma terminlar tahlili shuni ko'rsatdiki, arab terminologiyasida ingliz va fransuz tillaridan kirib kelgan birliklar sezilarli o'rin egallaydi. Ushbu terminlar asosan ikki yo'l bilan arab tiliga moslashtiriladi: transliteratsiya va arablashtirish (ta'rīb). Natijalarga ko'ra, texnologik va raqamli sohalarga oid terminlar ko'proq fonetik moslashtirish orqali qabul qilinadi, ilmiy va akademik terminlar esa semantik integratsiya orqali tizimga kiritiladi. Bu jarayon arab tilining global ilmiy kommunikatsiya bilan integratsiyalashuvini ko'rsatadi.

Standartlashtirish jarayonlarini o'rganish natijalari arab terminologiyasining bir xillik va tizimlilikka intilishini tasdiqladi. Qohira Arab tili akademiyasi va boshqa lingvistik markazlar tomonidan ishlab chiqilgan terminologik qarorlar ilmiy va ta'limiy matnlarda yagona qo'llanilish me'yorlarini shakllantirishga xizmat qilmoqda (Majma' al-Lugha al-'Arabiyya, 2020). Bu esa terminologik chalkashliklarni kamaytirib, ilmiy kommunikatsiyani samarali qiladi.

Shuningdek, natijalar arab terminologiyasi rivojlanishida ichki lingvistik imkoniyatlar va tashqi global ta'sirlar o'rtasida muvozanat mavjudligini ko'rsatdi. Ichki mexanizmlar tilning milliy-lingvistik xususiyatlarini saqlab qolsa, o'zlashmalar zamonaviy ilm-fan va texnologiya bilan uyg'unlashuvni ta'minlaydi. Umuman olganda, arab terminologiyasi ochiq va moslashuvchan tizim sifatida doimiy evolyutsiyada ekanligi aniqlandi.

Muhokama. Ushbu tadqiqot natijalari arab terminologiyasi tizimi murakkab lingvistik va sotsiolingvistik jarayonlar asosida shakllanayotganini ko'rsatdi. Olingan natijalar arab terminologiyasining rivojlanishi bir tomondan tilning ichki strukturaviy imkoniyatlariga, ikkinchi tomondan esa global ilmiy-kommunikativ ehtiyojlarga bog'liqligini tasdiqlaydi (Cabré, 1999). Bu holat arab tilini yopiq tizim emas, balki ochiq va adaptiv lingvistik tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Tadqiqotda aniqlangan muhim jihatlardan biri — ildiz (root-and-pattern) tizimining termin yaratishdagi markaziy o'rni — arab tilining morfologik barqarorligini va yuqori derivatsion quvvatini ko'rsatadi. Bu tizim orqali birgina semantik yadroviy ildizdan bir nechta ilmiy terminlar hosil qilinishi, arab tilining ichki resurslarga asoslangan holda mustaqil terminologik tizim yaratish imkoniyatiga ega ekanligini tasdiqlaydi (Haywood & Nahmad, 1965). Biroq zamonaviy ilm-fan tez rivojlanayotgani sababli, ba'zi sohalarda ichki derivatsiya yetarli bo'lmay qolmoqda.

Semantik moslashuv jarayonlari tahlili shuni ko'rsatdiki, arab tilida mavjud so'zlarning yangi ilmiy ma'nolarni qabul qilishi terminologik tizimni boyitishda muhim rol o'ynaydi. Bu jarayon, ayniqsa, metaforik kengayish va ma'no qayta kodlash orqali amalga oshadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, semantik transformatsiya arab tilining iqtisodiy va funksional jihatdan samarali mexanizmlaridan biridir (Baalbaki, 2008). Shu bilan birga, ayrim hollarda semantik noaniqliklar ham yuzaga kelishi mumkin, bu esa standartlashtirish zaruratini kuchaytiradi.

O'zlashma terminlar bo'yicha olingan natijalar arab terminologiyasining global ilmiy tizim bilan faol integratsiyalashayotganini ko'rsatadi. Ingliz va fransuz tillaridan kirib kelgan terminlar ko'pincha texnologiya, informatika va iqtisodiyot sohaslarida ustunlik qiladi. Ushbu terminlarning arab tiliga moslashuvi ikki asosiy model orqali amalga oshadi: fonetik moslashtirish (transliteratsiya) va semantik moslashtirish (ta'rīb). Bu jarayon arab tilining ochiqligi va moslashuvchanligini namoyon etadi, biroq bir vaqtning o'zida terminologik variantlilik muammosini ham keltirib chiqaradi.

Standartlashtirish masalasida olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, arab dunyosida terminologik birlikni ta'minlash hali ham to'liq barqaror darajaga yetmagan. Qohira, Damashq va boshqa arab til akademiyalari tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar muhim bo'lsa-da, mintaqaviy farqlar va turli ilmiy maktablar mavjudligi terminlarning bir xilda qo'llanilishiga to'sqinlik qilmoqda (Majma' al-Lugha al-'Arabiyya, 2020). Bu esa xalqaro ilmiy kommunikatsiyada ba'zan tushunish qiyinchiliklarini keltirib chiqaradi.

Muhokama natijalariga ko'ra, arab terminologiyasi rivojlanishining eng muhim muammolaridan biri ichki termin yaratish va tashqi o'zlashmalar o'rtasidagi muvozanatni saqlashdir. Ichki mexanizmlar tilning milliy o'zligini saqlasa, o'zlashmalar ilmiy va texnologik taraqqiyot bilan moslashuvni ta'minlaydi. Biroq haddan tashqari o'zlashmalar tilning strukturaviy barqarorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari arab terminologiyasining rivojlanishi ko'p omilli jarayon ekanligini va uning kelajakdagi taraqqiyoti standartlashtirish darajasi, ilmiy integratsiya va ichki lingvistik resurslardan foydalanish samaradorligiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot arab terminologiyasining shakllanishi, rivojlanishi va zamonaviy holatini tahlil qilish orqali uning murakkab, ko'p qatlamli va doimiy o'zgaruvchan lingvistik tizim ekanligini ko'rsatdi. Olingan natijalar shuni tasdiqladiki, arab terminologiyasi bir tomondan tilning ichki imkoniyatlari — ildiz (root-and-pattern) tizimi, derivatsiya va semantik kengayish — asosida rivojlansa, ikkinchi tomondan global ilmiy va texnologik taraqqiyot natijasida kirib kelayotgan o'zlashmalar orqali ham boyib bormoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, arab tili yangi terminlarni yaratishda yuqori darajada moslashuvchan bo'lsa-da, zamonaviy ilm-fan tez sur'atlarda rivojlanayotgani sababli barcha

sohalarni faqat ichki resurslar bilan qoplash har doim ham yetarli bo'laermaydi. Shu bois o'zlashma terminlar til tizimiga kirib kelishi tabiiy jarayon sifatida davom etmoqda. Biroq bu jarayon ba'zan terminologik variantlilik, sinonimlik va noaniqlik kabi muammolarni ham keltirib chiqaradi.

Tadqiqot natijalari yana shuni ko'rsatdiki, semantik moslashuv arab terminologiyasini boyitishda muhim rol o'ynaydi. Mavjud so'zlarning yangi ilmiy ma'nolarni qabul qilishi tilning ichki resurslarini samarali ishlatish imkonini beradi. Bu esa arab tilining nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ilmiy ehtiyojlarga ham javob bera oladigan moslashuvchan tizim ekanligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, standartlashtirish jarayonlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ayrim muammolarni yuzaga keltirmoqda. Turli arab mamlakatlari va ilmiy markazlar tomonidan terminlarni turlicha qo'llash holatlari ilmiy kommunikatsiyada nomuvofiqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun terminologiyani birxillashtirish, umumiy standartlarni ishlab chiqish va xalqaro terminologik me'yorlarga integratsiya qilish dolzarb vazifa hisoblanadi (Majma' al-Lugha al-'Arabiyya, 2020; ISO 704:2009).

Umuman olganda, arab terminologiyasi rivojlanishi ichki lingvistik kuch va tashqi global ta'sirlar o'rtasidagi muvozanatga asoslanadi. Kelajakda ushbu tizimning samarali rivojlanishi uchun ilmiy asoslangan standartlashtirish, terminologik siyosatni kuchaytirish hamda korpus lingvistika va raqamli texnologiyalardan keng foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu orqali arab tili global ilmiy makonda yanada barqaror va raqobatbardosh terminologik tizim sifatida rivojlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Baalbaki, R. (2008). *The Arabic Lexicographical Tradition*. Leiden: Brill.
2. Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins.
3. Haywood, J. A., & Nahmad, H. M. (1965). *A New Arabic Grammar of the Written Language*. London: Lund Humphries.
4. ISO 704:2009. *Terminology work — Principles and methods*. International Organization for Standardization.
5. Majma' al-Lugha al-'Arabiyya (2020). *Terminology Standardization Reports*. Cairo: Arab Language Academy Publications.
6. Qohira Arab tili akademiyasi (Majma' al-Lugha al-'Arabiyya) rasmiy nashrlari va terminologik qarorlari.
7. Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam: John Benjamins.